

УДК 355/359,07 (075.8)

А.І. Куртов, О.Б. Нікітюк, І.Ю. Хромов

Харківський університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба

МОТИВАЦІЯ РОЗУМОВОЇ АКТИВНОСТІ НАВЧАЄМИХ

В даній статті викладені актуальні питання мотивації, самореалізації та формування особистості курсантів в умовах навчально-професійної діяльності у вищому військовому навчальному закладі на основі гуманістичних принципів.

мотивація, самореалізація та формування особистості

Вступ

Постановка проблеми. Дослідження розвитку людини свідчать про те, що до сімнадцятирічного віку цінності людини в значній мірі сформовані, хоча фізичне зростання організму ще триває. В цей період важливо визначити, яка функція мотивації професійного становлення буде домінувати, а яка прийде на зміну тій, що проявила себе в більш ранньому віці, і як швидко поступиться своєю першістю.

Очевидно, варто вивчити, як у цьому випадку виховна функція трансформується у самовиховання, а загальноосвітня функція буде посилена професійно-прикладною й оздоровчою функціями. Тоді навчальна й професійна діяльність зіллються в цілісність і будуть функціонувати, як засоби існування й творчого довголіття людини (військового менеджера як керівника).

Аналіз літератури. У роботах [1, 2] досліджувалися тільки окремі аспекти теорії та історії професійно-технічної освіти, а у роботах [3, 4] автори звернули увагу й на проблеми вищої школи.

Аналізуючи динаміку й спрямованість змін, що впливають на характер мотивації освіти, а також їхній вплив на процес формування особистості, дослідники звичайно виділяють дві найбільш яскраві суспільно-історичні тенденції. Перша – це створення цілісності картини світу, взаємозв'язку й взаємозалежності різних його сторін; друга – у створенні усе більше сприятливих умов для індивідуального розвитку курсанта, його самореалізації. Тому що самопізнання, саморозвиток і самореалізація особистісної сутності кожним курсантом становить осьовий напрямок суспільного прогресу та одержує усе більше об'єктивні передумови.

До основних видів діяльності типу професій «людина-людина» відносять: виховання, навчання; управління: медичне, побутове, правове й інформаційне обслуговування.

Мотивація професійно-прикладної підготовки до роботи в системі «людина-людина» специфічна тим, що гуманітарна спрямованість накладає особливий відбиток на процес особистісного станов-

лення. У відповідності із завданнями нашого дослідження для виявлення психофізіологічних передумов становлення особистості розглянемо специфіку вимог до фахівців гуманітарних типів професій.

Професійні вимоги до особистості зводяться, як правило, до здатності встановлювати взаємовідносини з людьми, акуратності, пунктуальності, привітності, доброзичливості, самокритичності, спостережливості, стійкості, умінню розподіляти увагу, логічності мислення, розвиненості пам'яті.

Військова професія ставить високі вимоги до особистості фахівця, її духовних якостей, культури спілкування. Професійна придатність фахівця багато в чому залежить від ступеня емоційної стійкості, рівня психологічної й психічної саморегуляції особистості.

Вища військова освіта (ВВО) висуває особливі вимоги й до психофізіологічних властивостей особистості. Ряд цих вимог стосується здоров'я, рівня рухової активності, здорового способу життя майбутнього фахівця. Відповідність цим вимогам професіоналів військового профілю є вирішальною умовою успішності їхньої кар'єри.

Мета статті Необхідно звернути увагу на те, що вища військова освіта України повинна успадковувати й зберігати всі вагомні досягнення Радянської системи освіти, включати запозичення кращого досвіду інших країн. При дотриманні цих умов можливе органічне входження у світовий освітній простір.

Метою статті є оптимізація навчальної діяльності курсантів в процесі якої вивчаються мотиви, термінали цінностей вибору пріоритетних сфер життя, рівня фізичного розвитку в процесі навчання.

Основний матеріал

У процесі професійного становлення мотивації фізичного розвитку тих, хто навчається, активізація психофізіологічних потреб є необхідною передумовою процесу індивідуального особистісного зростання курсанта.

Гуманізація й гуманітаризація процесу навчання впливає на особистість курсанта. Фахівець, що працює в системі «людина-людина» повинен здійснювати завдання гуманізації й гуманітаризації вищої військової системи освіти. Ці функції припускають істотну зміну мотивації навчально-професійної діяльності, відношення людини до змісту освіти та майбутньої професійної роботи у військовій частині. А процес становлення й самоактуалізації курсанта зазнає певну трансформацію ще й тому, що здійснюється в нових соціальних і політичних умовах реформування Збройних Сил України.

Суттєві зміни системи освіти й підготовки військових фахівців обумовлені глобальними перетвореннями в житті людини й суспільства в цілому.

Аналіз психологічних аспектів мотивації становлення й самоактуалізації курсанта в системі ВВО можна проводити з урахуванням впливу нових соціальних процесів на психіку й свідомість курсантів.

Потреба розвитку загальноосвітніх систем у вищих військових навчальних закладах акцентує увагу на зближенні освітніх систем різних країн.

Процес об'єднання Європейських країн, його поширення на Схід і на Прибалтійські країни супроводжується формуванням спільного освітнього і наукового простору та розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій сфері в масштабах усього континенту. Цей процес дістав назву Болонського від назви університету в Італійському місті Болонья, де були започатковані такі ініціативи [4].

Необхідною вимогою часу варто вважати також усе більше активну участь у процесі навчання майбутнього офіцера, визначення в навчальному процесі сутнісних рис даної особистості.

Таким чином, підготовка військового фахівця обумовлює в системі ВВО його професійне становлення й готовність до певної сфери діяльності з одного боку, та з іншого, формування його особистісних якостей, цивільної позиції як представника національної інтелігенції.

Ефективність процесу реформування системи ВВО в Україні у відповідності до її мотиваційної діяльності особи в цій системі, варто розглядати, насамперед, у контексті забезпечення психолого-педагогічних умов для становлення особистості кожного курсанта.

При аналізі аспектів діяльності особистості, відзначимо, що ціль науково-педагогічної системи, орієнтованої на гуманізацію, значно відрізняється від прийнятої раніше в нашому суспільстві - орієнтованої на всебічний розвиток особистості.

Психофізіологічна наука своїми законами вже давно довела, що намагатися надати людині всебічний розвиток – утопія, викликана розмаїттям індивідуальних особливостей, внутрішніх потреб і прагнень людини. Кожна особа в більшості випадків має право піклуватися про вдосконалення тієї сфери своєї індивідуальності, до розвитку якої вона проявляє схильність, до чого у неї «лежить душа».

Це значить, що основною метою навчально-виховного процесу в системі є не тільки підготовка людини до повсякденної діяльності, що буде для неї необхідністю для просування по службі, але й розвиток індивідуальності, формування особистості для повноцінного життя.

Подібна мета передбачає вирішення декількох важливих завдань:

– соціально-психологічного (психологічна й соціальна підготовка до життя в суспільстві, розвиток особистісних якостей, допомога в засвоєнні й нагромадженні різновидів людського досвіду);

– професійного (підготовка керівника до роботи в суспільстві, процес оволодіння професією, що обрана навчаним);

– дидактичного (виховання особи, яка навчається).

Гуманітаризація системи вищої військової освіти розглядається дослідниками як процес, безпосередньо пов'язаний зі зміною змісту навчальних програм. А значить, у вищій школі, яка формує світогляд й інтелект професіоналів, процес гуманізації є світоглядним, що визначає відношення особистості до дійсності, до іншої людини й відповідним чином зв'язаний з гуманітаризацією освіти, що ставиться до змісту одержуваного майбутніми військовими фахівцями знання [5].

Разом з тим можна виділити глибинний, психологічний підхід до проблеми мотивації освіти й підготовки фахівців. Гуманітаризацію найчастіше зводять до простого розширення гуманітарного знання. Але справа не в повноті набору навчальних дисциплін. Стосовно до тих хто навчається, метою гуманітаризації є формування системи якостей, що дозволяють особистості виконувати функції носія культури, духовності, творчо налаштованого активного суб'єкта суспільних відносин.

Порівнюючи обидва підходи до розуміння механізму розвитку мотивації, які склалися у системі освіти, зазначимо, що здійснення першого з них не враховує індивідуальних типологічних особливостей особистості, її здатностей і схильностей, і тому припускає вплив, насамперед, на інтелектуальну сферу особистості.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження показують неефективність такого підходу, з одного боку, а з іншого – його негуманність.

Досліджуючи дану проблему, Г. Бал дійшов висновку про те, що «традиційне» навчання сьогодні не можна кваліфікувати як гуманне. Адже тут домінує рецептивно-репродуктивний метод, спрямований не на психічний розвиток курсантів, а на засвоєння ними знань, умінь, навичок за встановленою навчальною програмою. Цей метод базується на асоціативно-рефлекторній психологічній теорії навчання, що бере початок в XVIII сторіччі, і орієнтована на те, що процес засвоєння здійснюється через асоціації, вправи, наочність у сполученні з монологічним словом й індуктивним способом мислення [1].

Позиція навчаємого в процесі такого навчання зовсім пасивна (безособистісна), а позиція викладача (педагога) зовсім імперативна. Найбільш завантаженою психічною функцією виявляється пам'ять (асоціативна й механічна).

Здійснення на практиці другого підходу припускає мотивацію саморозвитку особистості суб'єкта.

Принцип саморозвитку розглядається як у вітчизняній, так й у закордонній науці в якості одного із провідних принципів психолого-педагогічної діяльності. Під саморозвитком особистості розуміється її психічний розвиток, що активно направляється нею самою, її вибором, її волею.

Дослідженню проблем мотивації саморозвитку, самоактуалізації й самореалізації особистості присвячені роботи представників гуманістичної психології К. Роджерса, Р. Мея, А. Маслоу, Г. Олпорта, Ш. Бюлера. У центрі уваги гуманістичних психологів знаходиться здорова творча особистість, метою якої є самоактуалізація (самореалізація). Три основних поняття узяті з екзистенціалізму – вибір, воля й відповідальність – протиставляються екзистенціальній тривожності особистості.

Як відомо в кожній людині закладені дві тенденції розвитку: росту й розпаду. Який шлях вибере кожен окремий індивід, залежить від того, на користь якої альтернативи буде схилитися його вибір. Ступінь свободи особи в цьому випадку дуже мала, тому що людина постійно вагається у своєму виборі під дією тих або інших зовнішніх факторів. Перехід на більш високі рівні передбачає серію постійних виборів однієї ціннісної спрямованості. Це вже свідомий шлях до волі. Тобто самоактуалізація припускає послідовність у виборі, у кожному з яких є прогресивний і регресивний підходи.

Прийняття на себе відповідальності за вибір є першим кроком на шляху становлення особистості, що самоактивізується. Те, до чого прислухається людина, до імпульсу саморозкриття або до імпульсу наслідування – обумовить напрямок руху індивіда. І якщо метою людини стане шлях до самого себе, своєї справжньої сутності, то процес досягнення цієї мети й буде самоактуалізацією.

Процес відходу від себе розглядається в гуманістичній психології як ускладнюючий самоактуалізацію, ведучий до неврозів. А. Маслоу у зв'язку з цим відзначав: «Я б інтерпретував невроз як невдачу особистісного росту. Це той випадок, коли не вдається стати тим, ким людина могла стати або навіть, я б сказав, повинен був стати. Людські й особистісні можливості упущені; світ звужений, як і свідомість; здатності подавлені» [2].

Розглянемо філософсько-психологічні напрями мотивації розумової діяльності, що визначають її зміст через систему понять «свобода-вибір-відповідальність», стосовно до традиційного науково-педагогічного процесу. Відзначимо, що ці регулятори навчання й діяльності ні методологічно, ні методично, ні інструментально ще не втілені в навчально-виховні заходи в процесі сучасної освіти.

Розуміння сутності демократичних процесів, що декларуються у суспільстві, нерідко приводить до протилежної тенденції. Так, розглядаючи мето-

дологічні принципи гуманістично орієнтованої до-професійної й професійної підготовки, Г. Бал відзначав, що в цей час «одержує поширення спрощене трактування гуманізації освітнього процесу», прихильники якого проголошують відмову не тільки від авторитарності, але й від «проектування бажаного результату педагогічної дії», від «парадигми цілеспрямованих впливів», і взагалі від діяльнісного підходу...».

Дослідження цієї тенденції приводить до того, що в людини формується неадекватна мотивація, побудована на принципах, що протилежні волі, праву вибору й відповідальності. От чому часто виникає психологічна атмосфера всездозволеності й безкарності та культивується безвідповідальність курсанта. У цьому випадку в освітній парадигмі реалізуються тільки принципи волі й вибору, однак залишається нереалізованим принцип відповідальності людини за результати своєї діяльності.

Таким чином, принцип «свобода-вибір-відповідальність» повинен бути втілений у процес професійного становлення майбутнього фахівця у всій своїй повноті.

Оскільки модель мотивації повинна регулювати основні етапи процесу самоактуалізації особистості, нам необхідно розглянути її рушійні сили.

В основі психологічних механізмів самоактуалізації особистості А. Маслоу бачив створену їм теорію мотивації [2].

Відповідно до цієї теорії, життєві потреби особистості формуються послідовно й утворюють своєрідну «піраміду потреб»:

- фізіологічні;
- у безпеці;
- у любові;
- в оцінці й повазі (з боку вагомих людей);
- у самоактуалізації.

Розглядаючи цю теорію мотивації діяльності людини стосовно до процесу самоактуалізації особистості, можна сказати, що кожна з названих потреб повинна бути відбита у формах і змісті системи професійного становлення в умовах процесу утворення з урахуванням особистісних особливостей навчаємих.

Значна частина психолого-педагогічних досліджень присвячується проблемам соціального розвитку, специфіці засвоєння знань по навчальних дисциплінах, однак психофізіологічні потреби навчаємих (харчування, сон, рухова й функціональна активність, що забезпечує здоров'я й працездатність) не повинні розглядатися як другорядні в процесі розвитку особистості, а їхнє вивчення варто здійснювати на основі сучасних досягнень психології.

Процес професійного становлення людини повинен спиратися не на розрізнені психічні процеси, що відбуваються під дією зовнішніх і внутрішніх

умов, а й на цілісне уявлення про особистості навчаємого, про її психологічну структуру.

Становлення особистості фахівця, що здійснюється в умовах гуманізації й гуманітаризації системи освіти повинне відбуватися з урахуванням психологічних законів самоактуалізації, саморозвитку особистісного потенціалу людини.

Психологічні критерії мотивації – «свобода-вибір-відповідальність» – лежать в основі гуманістичної психології. Тому вони становлять методологічний принцип побудови системи професійної підготовки навчаємих і повинні реалізовуватися в практиці освітньої діяльності.

Специфіка гуманітарних професій накладає особливий відбиток на професійне становлення й розвиток особистості у навчаємих, а також висуває особливі вимоги до психофізіологічних властивостей особистості: її здоров'я, рівня фізичної культури, функціонального стану, здорового способу життя фахівця.

Як показують результати дослідження (табл. 1), опитувані намагаються досягти і зберегти власну індивідуальність, високого матеріального становища. Іншими словами, «середній» першокурсник прагне до більш високого рівня добробуту й часто завищує самооцінку, схильний до досягнення конкретних результатів, намагається бути незалежним від інших людей і хоче зберегти своєрідність своєї особистості. На себе звертає увага слабке подання про «духовне задоволення». Опитувані віддають перевагу діяльності, що приносить високий прибуток, що включає отримання задоволення й стосується вибору професії, оскільки такі спеціальності досить престижні і поважаються в сучасному суспільстві. «Власний престиж» більш значимий для військових менеджерів і психологів у порівнянні з юристами, причому у військових менеджерів його значимість виражена набагато сильніше, ніж у юристів (табл. 1).

Цінність «розвиток самого себе» значно вища у психологів, ніж у юристів. Вона відбиває прагнення до самовдосконалення і, можливо, вибір спеціальності в психологів пов'язаний з більшою значимістю для них цієї цінності, тому що в повсякденній свідомості існує ілюзія про психологів – «чарівників».

Вищевикладені зауваження даних опитування першокурсників-психологів підтверджуються значним показником ($p < 0,01$) розходженням між прагненнями військових менеджерів й психологів, на користь останніх.

Вищий бал по даному показнику відбиває прагнення опитуваного робити тільки те, що цікаво й приносить внутрішнє задоволення.

Це стосується всіх сфер життя, у тому числі й учбово-професійної.

Термінальні цінності курсантів (студентів) першого курсу
(умовні одиниці, середні значення)

Ранги	Теми	Юристи (n = 42)	Військові менеджери (n = 24)	Психологи (n = 23)	Середні значення (n = 89)
1.	Досягнення цілей	8,21	8,14	9,08	8,4
2.	Високе матеріальне становище	8,05	8,93	8,38	8,31
3.	Збереження власної індивідуальності	7,93	8,07	8,77	8,11
4.	Розвиток самого себе	6,98	6,29	7,54	6,94
5.	Активні соціальні контакти	6,57	6,5	7,54	6,71
6.	Креативність	5,55	6,0	7,08	5,95
7.	Власний престиж	5,29	6,86	6,38	5,82
8.	Духовне задоволення	5,21	3,71	6,31	5,11
9.	Навчання й освіта	7,83	7,57	8,54	7,95
10.	Громадське життя	7,64	8,13	8,62	7,91
11.	Професійне життя	6,31	7,14	7,08	6,68
12.	Захоплення	6,31	7,29	7,31	6,62

При аналізі по спеціальностях виділяється перевага «досягнень» над іншими цінностями в юристів і психологів, а «матеріального становища» – у військових менеджерів. Сполучення цих двох факторів характерно для всієї вибірки, але у військових менеджерів воно найбільш яскраво виражене, що дозволяє зробити припущення про більшу практичність молодих людей, що вибрали саме цю спеціальність. По сучасних мірках саме прагматичність й орієнтація на зовнішній успіх (прибуток) є важливою для професійного становлення військових менеджерів.

Аналіз значимості життєвої сфери свідчить про її велику актуальність для індивіда, що в поведінковому аспекті означає готовність більш активно в ній діяти. Насамперед виділяються як найбільш значимі сфери навчання й освіти, що цілком природно для навчаємих, так і суспільного життя. Останній результат декілька несподіваний, тому що припускає високу значимість переконань, у той час як молодше покоління сучасного суспільства прийнято вважати аполітичним. З табл. 1 бачимо, що для навчаємих всіх спеціальностей лінії значущості відповідають аналітичним двом сферам.

Висновки

1. Аналізуючи пункти, що входять до шкали сфери громадського життя, можна зробити висновок, що вони ставляться й до області взаємодії з людьми взагалі, а конкретніше – до статусу випробуваного в очах оточуючих його людей.

2. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що велике розмаїття термінальних цінностей і життєвих інтересів навчаємих ВВНЗ свід-

чить про неоднозначну їхню спрямованість, а тому буде впливати на військово-професійне самовизначення особистості.

3. Педагогічним працівникам в навчальних закладах необхідно приділяти більш уваги гнучкому підходу при підготовці молодих фахівців враховуючи їх здібності, схильності до вивчаємих дисциплін за фахом.

4. У процесі професійного становлення мотивація фізичного розвитку, активізація психофізіологічних потреб є необхідними передумовами процесу особистісного росту людини в умовах напруженої розумової діяльності.

Список літератури

1. Бал Г.А. Деякі методологічні принципи гуманістично орієнтованої допрофесійної професійної підготовки // Відкритий урок: розробки, технології, досвід: педагогічний журнал. – 1998. – № 11. – С. 35-39.
2. Маслоу А. Психологія буття. – М: Рефл-бук, 1997. – 320 с.
3. Кремінь В.Г., Степко М.Ф., Шинкарук В.Д. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – БОГДАН, 2004. – 340 с.
4. Медведєв В.К., Стасєв Ю.В., Залкін С.В., Челпанов О.С. Інтеграція освітніх систем України і Європи. – Х.: ХУ ПС, 2005. – 220 с.
5. Товажнянський Л.Л., Сокол Є.І., Клименко Б.В. Болонський процес: цикли, ступені, кредити. – Х.: НТУ «ХПІ», 2004. – 240 с.

Надійшла до редколегії 2.07.2007

Рецензент: канд. психолог. наук В.Д. Кислий, Харківський університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Харків.